

6. Cullen F., Applegate B. 'Introduction', in F. Cullen and B. Applegate (eds.), *Offender Rehabilitation: Effective Correctional Intervention*. – Ashgate: Dartmouth, 1997.
7. Voorhis V. 'Correctional Effectiveness: The High Cost of Ignoring Success', in F. Cullen and B. Applegate (eds.), *Offender Rehabilitation: Effective Correctional Intervention*. – Ashgate Publishing Company, 1997.
8. Griffiths C., Verdun-Jones S. *Canadian Criminal Justice*. – Toronto – Vancouver, 1989.
9. Ягунов Д. Альтернативні санкції в сучасному пенальному ландшафті // *Актуальні проблеми політики*. – Одеса, 2007. – Випуск 30. – С. 204-211.

Бичкова С. С., КНУВС

ЦИВІЛЬНА ПРОЦЕСУАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОКРЕМИХ РОЗПОРЯДЧИХ ПРАВ ПОЗИВАЧА

В научной статье исследуется юридическая природа отдельных специальных, предписывающих прав истца, а именно прав: на изменение основания или предмета иска и на увеличение или уменьшение размера исковых требований. Определяются пределы и процессуальные формы таких процессуальных полномочий.

This scientific article investigates juridical nature of individual special prescriptive rights of claimant, in particular claimant right to change ground or subject of claim and to decrease or to increase plaintiff's claims size. Moreover it defines borders and procedural forms of such procedural procuracy.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Крім загальних процесуальних прав та обов'язків, кожна сторона відповідно до принципу диспозитивності (ч. 2 ст. 11 ЦПК України) наділяється певними спеціальними, розпорядчими правами, відповідними її процесуальному статусу, що закріплені у ст. 31 ЦПК України.

Юридична природа спеціальних прав позивача у різні часи досліджувалася такими процесуалістами, як: С. Н. Абрамов, М. Б. Зейдер, В. М. Кравчук, Л. М. Орлова, І. М. Пятитетов, О. І. Угриновська, С. Я. Фурса, Д. М. Чечот, М. С. Шакарян, М. Й. Штефан, С. А. Якубов та ін.

Проте, незважаючи на розвиток наукових поглядів, у відповідному контексті ще й досі залишаються невирішеними окремі проблеми, існують неоднозначні та суперечливі моменти. Зокрема, як у науці цивільного процесуального права, так і у цивільному процесуальному

законодавстві України відсутнє тлумачення деяких понять (наприклад, підстава та предмет позову, збільшення і зменшення розміру позовних вимог). Нерозв'язаним залишається питання меж реалізації позивачем таких розпорядчих прав, як: право змінювати предмет або підставу позову, право збільшувати або зменшувати розмір позовних вимог. Суперечливим та непослідовним видається підхід законодавця щодо процесуальних форм реалізації позивачем окремих розпорядчих прав.

Викладене вище і зумовлює актуальність теми цієї наукової статті, *метою* якої є дослідження юридичної природи двох із спеціальних, розпорядчих прав позивача, а саме прав: змінити підставу або предмет позову і збільшити або зменшити розмір позовних вимог.

Усі інші існуючі у теорії і на практиці проблеми, що стосуються позивача як сторону цивільної справи (зокрема, щодо визначення поняття та ознак позивача, юридичної характеристики його розпорядчого права на відмову від позову тощо), виходять за межі цієї статті і становлять *перспективні напрямки подальших наукових розвідок*.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Виклад основного матеріалу дослідження. Першим спеціальним правом позивача процесуальний закон називає *право змінити підставу або предмет позову*. Застосування законодавцем у цьому випадку альтернативного союзу "або" означає, що змінювати можна або тільки підставу позову, або тільки предмет позову. Одночасно змінювати і предмет, і підставу свого позову позивач не може, оскільки в іншому випадку один позов буде замінений іншим.

Зміна підстави позову передбачає заміну позивачем конкретних фактів, якими він обґрунтовував свої позовні вимоги до відповідача, новими фактами. Крім того, позивач може змінити підставу позову, включивши до неї додаткові факти або виключивши окремі факти із первісної підстави позову.

В юридичній літературі було висловлено думку, що зміна підстави позову складається, по суті, з двох актів: відмови від використання первісної підстави і заміни її новою. При цьому відмова від використання первісної підстави позову є одним із способів відмови від нього, що позбавляє права на подання нового позову з такою самою підставою [11, с. 38].

Відповідне твердження видається необґрунтованим: ЦПК України не містить підстав для такого висновку. Правову норму ч. 2 ст. 31 ЦПК України, відповідно до якої "позивач має право протягом усього часу розгляду справи змінити підставу або предмет позову", потрібно

тлумачити у сенсі, що позивач має право змінити предмет чи підставу позову кілька разів, у тому числі, повернутися до попередньої підстави, адже відповідно до принципу диспозитивності цивільного судочинства особа, яка бере участь у справі, розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд. Якщо ж позивач змінює підставу позову тільки один раз, відмовляючись від використання первісної підстави, відповідну зміну підстави позову не можна розглядати як відмову від первісного позову, оскільки його предмет при цьому залишається незмінним. Поряд з цим, ми є солідарними з В. М. Кравчуком та О. І. Угриновською [6, с. 115] і вважаємо, що розмежовувати зміну підстави позову та відмову від нього необхідно і за процесуальними наслідками: у разі відмови від позову провадження у справі закривається, водночас, після зміни підстави – провадження продовжується.

Потрібно також зупинитися на аспекті меж, у яких позивач має право змінювати підставу позову.

У контексті окресленої проблеми в юридичній літературі склався сталий стереотип, відповідно до якого одні автори обмежують зміну підстави позову межами спірних взаємовідносин сторін, з яких випливають первісні вимоги позивача [1, с. 163; 2, с. 14; 16, с. 12-13], інші – відстоюють точку зору, відповідно до якої межі зміни підстави позову мають обмежуватися незмінністю його предмета [9, с. 136-138; 10, с. 8].

Для перевірки правильності першої позиції, необхідно встановити, у якому логічному зв'язку перебувають підстава позову та спірні правовідносини сторін.

Як відомо, підстава позову – це ті обставини, якими позивач обґрунтовує свої вимоги, певні юридичні факти, з якими норми права пов'язують виникнення, зміну чи припинення правовідносин. Отже, кожна підстава позову відображає певне правовідношення. Відповідно, зміна підстави позову потягне за собою відповідну зміну спірного правовідношення, розширення чи звуження його меж. Таким чином, твердження авторів про те, що зміна підстави позову має обмежуватися межами спірних взаємовідносин сторін є невірним, відповідні явища перебувають у зворотному зв'язку. Зміна підстави позову визначає межі зміни спірних правовідносин сторін, а не навпаки.

Видається, межі зміни підстави позову мають обмежуватися його предметом. Не може бути такої зміни підстави позову, яка б призвела до зміни предмета позову, бо у такому випадку виникає новий позов. Підстава та предмет – це елементи позову, які індивідуалізують його. Саме у зв'язку з цим, одночасна зміна підстави та предмета позову

неможлива, адже у такому випадку змінений позов втрачає свою тотожність із первісним. Із цього приводу вдало висловився Д. М. Чечот: "изменение основания иска возможно только в определенных пределах ... такими пределами является предмет иска; ... истец может требовать от ответчика совершения или воздержания от совершения того или иного действия (предмет иска) по тем основаниям, которые считает нужными приводить" [14, с. 50].

Отже, тільки незмінність одного з елементів позову дозволяє зберегти тотожність первісного та зміненого позовів. Виходячи з цього, підстава позову може змінюватися виключно у межах його предмета, і навпаки.

Поряд зі зміною підстави, *зміна предмета позову* означає заміну однієї матеріально-правової вимоги позивача до відповідача іншою або доповненням позивачем первісних вимог новими.

Хоча Л. М. Орлова під зміною предмета позову пропонує розуміти як зміну матеріального об'єкта позову, так і зміну предмета позову у цілому [7, с. 81].

Подібна позиція видається нам достатньо непевною. По-перше, не всі позови носять матеріально-правовий характер, і, відповідно, мають матеріальний об'єкт. По-друге, у позовах матеріального характеру матеріальний об'єкт не є визначальним у понятті предмета позову, головне тут – характер вимоги, її зміст та спрямованість. Отже, зміна предмета позову – це здійснена у межах підстави позову зміна характеру, змісту чи спрямованості матеріально-правової вимоги позивача до відповідача, яка може включати, у тому числі, зміну матеріального об'єкта позову.

Таким чином, зміна предмета позову має місце лише тоді, якщо нова матеріально-правова вимога відрізняється від первісної своїм якісним змістом. А тому зменшення чи збільшення розміру позовних вимог не є зміною предмета позову, а є тільки його кількісною зміною.

Указане положення знаходить своє підтвердження і у цивільному процесуальному законодавстві України, де право позивача змінювати предмет або підставу позову, а також збільшувати або зменшувати розмір позовних вимог виокремлюються в самостійні його повноваження (ч. 2 ст. 31 ЦПК України).

Відповідно до принципу диспозитивності цивільного судочинства суб'єктом ініціативи зміни предмета позову є виключно позивач. Роль суду при цьому має обмежуватися роз'ясненням позивачеві згідно із ст. 167 ЦПК України його права змінити предмет або підставу позову на підготовчій частині судового розгляду, про що зазначається у журналі судового засідання.

Водночас, деякі автори вважають, що суд, виходячи з обставин справи, все ж таки має вказати позивачеві на необхідність зміни предмета позову [13, с. 22-23; 15, с. 37-38]. А інші – навіть допускають можливість зміни судом предмета позову за власною ініціативою без згоди позивача [1, с. 16; 4, с. 13; 5, с. 36-37; 8, с. 176]. Аргументи на користь останньої позиції наводяться різні.

Так, на думку М. А. Гурвіча, зміна предмета позову за ініціативою суду може бути здійснена у двох випадках: 1) якщо одна з альтернативних вимог позивача виявилася нездійсненою; 2) перехід від однієї вимоги до іншої є необхідним для захисту законних інтересів позивача і відповідає дійсним взаємовідносинам сторін у цій справі [4, с. 36-37].

І. М. П'ятилетов обмежує право суду змінювати предмет позову за власною ініціативою тими випадками, коли інтереси позивача, а також державні або суспільні інтереси вимагають вирішення справи з іншим предметом позову, а позивач не подав відповідної заяви або подав заяву, що суперечить його інтересам, не виражає його справжню волю. При цьому науковець підкреслює, що у такому разі суд не тільки вправі, але й повинен змінити предмет позову за власною ініціативою [8, с. 177].

Коментуючи наведені позиції, нагадаємо про основні принципи цивільного судочинства – змагальність і диспозитивність. Указувати позивачеві на необхідність зміни предмета позову означає порушувати принцип змагальності сторін, який відповідно до ч. 4 ст. 10 ЦПК України знаходить свій прояв, зокрема, у роз'ясненні судом особам, які беруть участь у справі, їх прав та обов'язків. Роз'яснювати – не означає вказувати. Це і є найсуттєвіший прояв змагальності. Суд має сприяти всебічному і повному з'ясуванню обставин справи шляхом роз'яснення та попередження, а не вказівки. Далі, принцип диспозитивності. Виходячи із ст. 11 ЦПК України, його зміст – розпорядження сторонами своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд, а також розгляд судом цивільних справ у межах заявлених сторонами вимог (предмета позову). Отже, диспозитивність – це виключна ініціатива сторін у реалізації своїх прав у процесі цивільного судочинства за відсутності ініціативи з боку суду. Безвідносно до мотивів (прагнення захистити законні інтереси сторін, захист державних чи суспільних інтересів тощо), суд не може бути ініціатором реалізації прав позивача, адже це буде порушенням однієї з основних засад цивільного судочинства. У межах принципу диспозитивності прагнення допомогти сторонам може знаходити свій прояв тільки у залученні судом до участі у справі відповідного органу чи особи, яким законом

надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, якщо дії законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє (ч. 3 ст. 11 ЦПК України).

Враховуючи вищезазначене, керуючись принципами змагальності та диспозитивності цивільного судочинства, виключним суб'єктом права змінювати предмет або підставу позову слід вважати тільки позивача. Роль суду у цьому аспекті має зводитися до сприяння всебічному і повному з'ясуванню обставин справи шляхом роз'яснення, попередження, сприяння та залучення.

Іншим спеціальним правом позивача є *право збільшити або зменшити розмір позовних вимог*, що передбачає кількісну зміну обсягу пред'явлених позивачем матеріально-правових вимог.

Потрібно зауважити, що зменшення розміру позовних вимог певною мірою означає часткову відмову позивача від пред'явлених ним позовних вимог. При цьому часткова відмова від позову не завжди буде зменшенням обсягу матеріально-правових вимог. Дії позивача щодо зменшення розміру позовних вимог зумовлюються, як правило, неможливістю довести суду розмір позовних вимог у повному обсязі за відсутності доказів, неправильністю первісного визначення та обчислення розміру позовних вимог, неможливістю сплати судового збору тощо.

Крім того, ці процесуальні дії відрізняються одна від одної за правовими наслідками. Так, прийняття судом відмови від частини позовних вимог тягне за собою закриття провадження у справі у цій частині, що має наслідком неможливість повторного звернення до суду з аналогічними вимогами, водночас, зменшення розміру позовних вимог жодним чином не зобов'язує позивача, оскільки в ході розгляду справи у нього залишається право знову зменшити чи збільшити заявлені вимоги [3, с. 118].

Поряд із зменшенням, збільшення розміру позовних вимог передбачає тільки кількісну зміну обсягу пред'явлених позивачем матеріально-правових вимог у бік їх збільшення. Збільшення розміру позовних вимог викликається, як правило, зміною підстав позову, доповненням позову додатковими вимогами, появою додаткових доказів тощо [12, с. 466].

Граничні межі зменшення чи збільшення розміру позовних вимог цивільним процесуальним законодавством України не встановлені, а, отже, позивач має право змінювати свої вимоги в бік зменшення чи збільшення їх розміру без жодних обмежень. При цьому відповідно до ч. 3 ст. 80 ЦПК України зменшення чи збільшення розміру позовних вимог тягне за собою відповідну зміну розміру судового збору.

Так, у разі збільшення розміру позовних вимог несплачену суму судового збору належить сплатити до звернення до суду із відповідною заявою. У випадку ж зменшення розміру позовних вимог питання про повернення суми судового збору вирішується відповідно до ч. 1 ст. 83 ЦПК України.

Слід погодитися з думкою С. Я. Фурси про те, що "хоча позивач наділений правом збільшувати та зменшувати розмір позовних вимог, це не означає, що він змінює предмет позову" [12, с. 466]. Зміна предмета позову передбачає зміну характеру, змісту чи спрямованості однієї матеріально-правової вимоги позивача до відповідача іншою або доповненням позивачем первісних вимог новими, проте не кількісну зміну розміру цих вимог.

В юридичній літературі було висловлено тезу, що поряд із правом позивача змінити підставу або предмет позову, право збільшити або зменшити розмір позовних вимог доцільно іменувати "уточненням позовних вимог" [12, с. 464].

Пропозиція видається достатньо сумнівною. У межах такого "уточнення" позивач може повністю змінити предмет позову, пред'явивши відповідачеві зовсім іншу за спрямованістю матеріально-правову вимогу (наприклад, замінити вимогу про поділ майна, що є об'єктом спільної сумісної власності подружжя, вимогою про розірвання шлюбу). Про яке уточнення може йти мова, коли змінюється предмет позову: характер, зміст чи спрямованість матеріально-правової вимоги? Крім того, цивільне процесуальне законодавство України використовує відповідне термінологічне словосполучення у зовсім іншому сенсі: відповідно до ч. 6 ст. 130 ЦПК України суд у попередньому судовому засіданні "уточнює позовні вимоги". І в цьому випадку йдеться не про реалізацію позивачем його спеціальних прав. Мова йде про формування у суду суб'єктивного розуміння змісту заявлених позовних вимог шляхом з'ясування у позивача суті предмета та підстави позову (п. 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 року № 5 "Про застосування норм цивільного процесуального законодавства, що регулюють провадження у справах до судового розгляду").

Проведене дослідження юридичної природи окремих спеціальних, розпорядчих прав позивача – права змінити підставу або предмет позову та права збільшити або зменшити розмір позовних вимог – дозволило нам зробити такі *висновки*:

1. Межі зміни підстави позову мають обмежуватися його предметом. Не може бути такої зміни підстави позову, яка б призвела до зміни предмета позову, оскільки у такому випадку виникає новий позов.

2. Зміна предмета позову має місце лише тоді, якщо нова матеріально-правова вимога відрізняється від первісної своїм якісним змістом, а тому зменшення чи збільшення розміру позовних вимог не є зміною предмета позову, а є лише його кількісною зміною.

3. Виключним суб'єктом права змінювати предмет або підставу позову є позивач. Роль суду у цьому аспекті має зводитися до сприяння всебічному і повному з'ясуванню обставин справи шляхом роз'яснення, попередження, сприяння та залучення.

4. Право збільшити або зменшити розмір позовних вимог передбачає кількісну зміну обсягу пред'явлених позивачем матеріально-правових вимог. При цьому позивач має право змінювати свої вимоги в бік зменшення чи збільшення без граничних обмежень у їх розмірі.

5. Збільшення або зменшення розміру позовних вимог не є їх уточненням.

Література:

1. Абрамов С. Н., Чапурский В. П., Шкундин З. И. Гражданский процесс / Под общ. ред. С. Н. Абрамова. – М.: Юридическое издательство министерства юстиции СССР, 1948. – 362 с.
2. Авдеенко Н. И. Иск и его виды в советском гражданско-процессуальном праве: Автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Ленинградский юрид. ин-т им. М. И. Калинина. – Л., 1951. – 21 с.
3. Балюк М. І., Луспеник Д. Д. Практика застосування цивільного процесуального кодексу України (цивільний процес у питаннях і відповідях). Коментарі, рекомендації, пропозиції. – Х.: Харків юридичний, 2008. – 708 с.
4. Гурвич М. А. Решение советского суда в исковом производстве. – М.: ВЮЗИ, 1955. – 128 с.
5. Зейдер Н. Б. Судебное решение по гражданскому делу. – М.: Юрид. лит., 1966. – 190 с.
6. Кравчук В. М., Угриновська О. І. Науково-практичний коментар Цивільного процесуального кодексу України. – К.: Істина, 2006. – 944 с.
7. Орлова Л. М. Права сторон в гражданском процессе. – Минск: Изд-во БГУ им. В. И. Ленина, 1973. – 192 с.
8. Пятилетов И. М. Изменение предмета иска // Вопросы науки советского гражданского процессуального права. Труды ВЮЗИ. – Т. 38. – 1975. – С. 153 – 180.
9. Рябова Е. В. Процессуальный порядок изменения основания иска // Вестник Московского гос. ун-та. Серия "Право". – 1957. – № 4. – С. 133 – 149.
10. Смышляев Л. П. Предмет доказывания и распределение обязанностей по доказыванию в советском гражданском процессе. – М.: Изд-во Московского гос. ун-та, 1961. – 47 с.

11. Тимченко Г. П. Підстава позову в цивільному процесі // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 10. – С. 36 – 39.
12. Цивільний процес України: Академічний курс: Підручник / За ред. С. Я. Фурси. – К.: Видавець Фурса С. Я.: КНТ, 2009. – 848 с.
13. Чечот Д. М. Постановления суда первой инстанции по гражданским делам. – М.: Госюриздат, 1958. – 166 с.
14. Чечот Д. М. Участники гражданского процесса. – М.: Гос. изд-во юрид. лит., 1969. – 191 с.
15. Штутин Я. Л. Предмет доказывания в гражданском процессе. – М.: Госюриздат, 1963. – 186 с.
16. Якубов С. А. Права и обязанности сторон в советском гражданском процессе: Автореф. дисс. ... канд. юрид наук / Ленинградский государственный университет им. А. А. Жданова. – Л., 1961. – 15 с.

Форманюк В. В., НУ "ОЮА"

ДИСЦИПЛІНАРНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ

В статье анализируется правовая природа дисциплинарной ответственности в положительных и отрицательных аспектах. Автор статьи определяет общие признаки дисциплинарной ответственности как вида юридической и социальной ответственности. Автор статьи высказывает свое видение понятия дисциплинарной ответственности.

In the article legal nature of disciplinary responsibility is analysed in positive and subzero aspects. The author of the article determines the general signs of disciplinary responsibility as a type of legal and social responsibility. The author of the article offers the vision of concept of disciplinary responsibility.

На практиці застосування до окремих працівників таких методів забезпечення трудової дисципліни, як виховання, переконання та заохочення, не дає бажаних результатів. У таких випадках застосовується метод примусу шляхом застосування різних заходів дисциплінарного впливу.

Як слушно зазначає В. І. Щербина, в Україні динамічно розвивається ринкові відносини, а тому слід належним чином замислитися над юридичною конструкцією дисциплінарної відповідальності працівників [14, С. 294]. Тому головна мета, яка має бути запроваджена в норми про дисциплінарну відповідальність працівників, – це ефективний вплив на стан дисципліни працівників за належного рівня гарантій для них у разі притягнення до відповідальності. **Актуальність статті**